

Tweede dienst in een serie over de brief aan de Filippenzen

Gevangen omwille van Christus

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra
Regenboogkerk Hilversum i.s.m. de Morgenster

Schriftlezing Oude Testament: Jona 2: 1-11

Schriftlezing Brieven: Filippenzen 1: 12-26

Schriftlezing Evangelie: Johannes 21: 18-23

Zelfportret als apostel Paulus, Rembrandt, 1661

Inleiding

De apostel Paulus heeft zijn momenten van gevangenschap beleefd, niet als een kwelling waaraan hij zo snel mogelijk moest ontkomen. Hij heeft er een kans in gezien te getuigen voor machthebbers van de liefde van Christus. Zijn beroep op de keizer tenslotte, bracht hem (samen met zijn boodschap) in het centrum van de wereld. Via dat centrum kwam die boodschap ook bij ons. In de bijbel is Paulus de tegenpool van Jona. Hij wordt gebracht waar hij niet heen wilde, maar juist zo werd hij een instrument in Gods hand. Wat kunnen wij, die geobsedeerd zijn met ons gemak en ons genot, daarvan leren?

Prediking

Gemeente van Christus, er was eens een tijd dat de apostel Paulus in de kerk buitengewoon populair was. Geen kerkdienst, geen dogmatiek, of Paulus kwam om de hoek kijken. Paulus was dé vroege autoriteit die het werk van Jezus Christus had geïnterpreteerd en aanvaardbaar gemaakt voor de wereldkerk. Waar de evangeliën soms onduidelijk zijn, had Paulus de zaken van het geloof helder op een rijtje gezet. Hij werd in de Westerse vroege kerk, in de middeleeuwen tot in de 20e eeuw, dé apostel bij uitstek die met liefde en vrijwel altijd met instemming werd geciteerd. De bekering van Paulus werd een christelijk grondmodel. Wij allemaal moeten ons bekeren. Zijn getuigenis en martelaarschap golden van a tot z als God gegeven. Met zijn dynamiek, van Jeruzalem naar Rome, zette de apostel Paulus een ferm stempel op de wereldkerk.

Dat zijn geschriften werden gecanoniseerd tot de, direct na de evangeliën (die minder oud zijn), belangrijkste delen van het Nieuwe Testament, in Oost en West, laat in de bijbel zien hoezeer de christelijke kerk is gevormd door de verkondiging van Paulus. De toon die Paulus had gezet, als het ging, bijvoorbeeld, om de rechtvaardiging van de mens door het geloof; om Gods genade en gerechtigheid; om de relatie van de kerk tot de overheid; om de orde van het gemeentelven en de prioriteiten daaraan verbonden; en *last but not least* om de relatie van de kerk tot Israël, was eeuwenlang de norm, niet alleen in de kerk. Oh ja, en dezelfde Paulus had ook opmerkingen gemaakt over de identiteit van de vrouw, over slavernij, over rijkdom en armoede en over homoseksualiteit. Dit soort opmerkingen was zeer context gebonden en ze moeten worden begrepen in zijn eigen tijd, maar ze zijn de eeuwen door, met argusogen gelezen, niet alleen door de mensen over wie het ging, maar ook door bisschoppen, koningen, vaders en andere machthebbers. De geschriften van Paulus waren normatief in de Europese cultuur.

Dat is vandaag wel anders. Buiten de kerk zal Paulus vandaag in Europa nog maar heel weinig lezers hebben. Maar ook binnen de kerk is er moeite. Bijbellezers ergeren zich aan zijn belerende toon die op ons vandaag al gauw betweterig over komt. Heeft Paulus het geloof niet veel te ingewikkeld gemaakt? Heeft hij Jezus niet onbereikbaar gemaakt, door hem op te hemelen tot een goddelijk wezen? Stelt Paulus zichzelf in zijn brieven niet veel te centraal? Steeds immers, verwijst hij naar zijn eigen bekering, zijn eigen gevangenschap, zijn eigen offerbereidheid. Zodoende maakt hij van zichzelf het martelaarsvoorbeeld waarnaar de hele geloofsgemeenschap zich moet richten. Is dat niet erg arrogant? De apostel lijkt hij te pretenderen alles beter te weten dan anderen.¹ Sommigen geven hem zelfs de schuld van de onderdrukking van vrouwen en van het christelijk legitimeren van slavernij. Je kunt er in onze tijd van politiek correct zuiveren van tradities op wachten dat er iemand zal zeggen dat de brieven van Paulus gecensureerd of verbeterd moeten worden. En dat gebeurt ook al wel. In de Nieuwe Bijbel Vertaling van 2004 is er 'broeders en zusters' gemaakt van *adelphoi* (Grieks: broeders).² Dat past bij onze tijd en leest fijner. Maar, in alle eerlijkheid, dat staat er in de grondtekst niet.

Ik wil er vandaag voor pleiten Paulus te aanvaarden, niet als een autoriteit die alles beter weet en die alleen maar kan worden nagepraat, maar als een kostbare gesprekspartner die staat en praat in een totaal andere wereld, maar wel met ons verbonden is in de tijd en in het zoeken naar God. Juist in de dergelijke dialoog kunnen wij ons oefenen in de betekenis van geloofstraditie niet alleen waardevol toen, maar ook nu. Want wat is dat eigenlijk, geloofstraditie? Niemand, die qua geloof geworteld in de wereld wil staan, kan zonder zo'n gesprek.³ Maar dat is een gesprek, niet een kwestie van *copy paste* opvattingen overnemen en één op één op onze tijd en onze problemen te leggen. Wij zijn Paulus niet en wij hoeven en kunnen ook helemaal geen Paulus worden, niet qua martelaarschap en ook niet qua geloof of ethische opvattingen. Oude teksten vormen ondergrond, aanleiding, inhaakmomenten, om nieuwe woorden te schrijven en te spreken. Zo overschrijven wij eerbiedig antieke woorden met nieuwe tekens, als bij een *palimpsest*, dat is een oud perkament waar in vroeger tijden vanwege de kostbaarheid als men iets nieuws wilde schrijven, een klein laagje werd afgeschraapt om het oppervlak opnieuw te gebruiken, een 'codex rescriptus'.⁴

Behalve met de inhoud van zijn brieven, hebben velen in onze tijd moeite met de betogende stijl van Paulus. Als toesprekende teksten lijken de woorden van Paulus veel meer tijdgebonden dan de verhalende evangeliën en daarom nauwelijks geschikt voor liturgisch gebruik.⁵ Tijdgebonden en contextueel bepaald zijn deze brieven zeker, maar dat zijn wij zelf ook. Wij doen er goed aan niet zo naïef te zijn als zouden wij onszelf tot 'tijdloze' norm kunnen verheffen. Wij doen er, daarentegen, goed aan, in alle bescheidenheid, onszelf over de schijnbare vanzelfsprekendheden van ons leven vragen te laten stellen vanuit een ver verleden, een andere wereld, een vreemde verstaanshorizon, zeker in het geloof.

¹ Grollenberg, L., *Die moeilijke Paulus*, Baarn 1978.

² Bijv. Filippenzen 1,12. Dus niet brontaal getrouw, maar wel doeltaal gericht vertaald. (Criteria NBV 2004.)

³ Het is de basis voor de hermeneutiek, de actief lezende vindkunde als het gaat om de boodschap van de tekst.

⁴ Deze visie op het liefdevol omgaan met antieke (bijbel)teksten wordt door Friedrich Nietzsche onderstreept in *Also sprach Zarathustra*, 1885, vert. Ria van Hengel, Antwerpen 2013, bijv. in het hoofdstuk Der Genesende / De herstellende, 218-227. Vgl. Pander, G., *Een zuivere toon. De beeldtaal van Nietzsches Also sprach Zarathustra*, Almere 2020, 342.

⁵ Smit, J.F.M., *Opbouw en gedachtengang van de brief aan de Galaten*, Nijmegen 1986. Stelling 9 in het proefschrift van onze docent Joop Smit luidt: 'Als toesprekende teksten zijn de brieven van Paulus veel meer tijdgebonden dan de verhalende evangeliën en daarom nauwelijks geschikt voor liturgisch gebruik.'

Predikanten vandaag zijn vaak behoorlijk gereserveerd als het om Paulus gaat en zijn moeilijke teksten. Velen vinden twee Schriftlezingen in een kerkdienst ook meer dan genoeg. Mij helpt het om, als het kan, drie Schriftlezingen in de liturgie te laten klinken, juist omdat dan de teksten (van Paulus of anderen) uit de jonge kerk, op hun plek vallen, in balans komen, en kunnen worden begrepen en gerelativeerd door zowel het Oude Testament én het evangelie. De bijbel is een spirituele kijkdoos in de tijd. Oneerbiedig gezegd: Een krukje op drie poten valt niet om.

Waar het in het verband van lastige bijbelteksten om gaat is een hernieuwde toe-eigening. Daar mogen wij best een beetje brutaal mee omgaan. Dan wordt het alleen maar spannender en relevanter. Ik zelf ben in mijn jeugd behoorlijk verpest als het gaat om bijbel lezen met een *open mind*. Kennis van teksten was er volop, lange preken waren er en ieder Bijbelwoord gold als Godegegeven, maar er was weinig ruimte om zelf te denken en te voelen. Mij heeft het tijdens mijn studie theologie daarna erg geholpen een Nieuw Testamentische brief niet zozeer dogmatisch, als wel historisch, retorisch en liturgisch kritisch te leren lezen, zeg maar als een kijkgaatje in de vroege kerk, als een historische bron.⁶ Ooit was ook de Filippenzenbrief echt een levend document, een brief van een auteur aan concrete mensen in een bepaalde historische context. Het kan zelfs zijn, dat we hier te maken hebben met een later samengesteld document, bewust geschikt gemaakt om te bewaren. Streng gelet op de formele criteria uit de retorica zijn hier in de Filippenzenbrief waarschijnlijk twee, of misschien wel drie oorspronkelijke brieven van Paulus herkenbaar.⁷ Dat voert te ver voor deze preek, maar gaat opvallen als je gaat letten op de retorische kenmerken van de brief.⁸

Op het moment dat Paulus die brieven schreef, waren zijn woorden uit het leven gegrepen. De apostel zat vermoedelijk op dat moment in Efese gevangen. Wij weten niet waarom. Epafroditus bracht hem, financiële ondersteuning vanuit de piepjonge kerk van Filippi, de eerste in Europa. Daar was Lydia, de purperverkoopster onder de prediking van Paulus een van de eerste christenen geweest. Daar waren Paulus en Silas in de gevangenis gaan zingen. De gevangenis stortte in bij een aardbeving, maar toen geen der gevangen vluchtte, had de bewaker zich bekeerd.⁹ Epafroditus werd vlak voor of na zijn komst bij Paulus in Efese doodziek, maar genas kort daarop. Paulus is de Filippenzen, van wie hij veel houdt, zeer dankbaar voor hun hulp. Hij waarschuwt tegen partijchap en tegen tegenstanders en scheurmakers die wij niet kennen. Tegelijk relativeert de apostel de menselijke verschillen van inzicht. Zolang Christus maar verkondigd wordt. Daarbij vallen menselijke tegenstellingen per definitie in het niet. Bovenal wil Paulus de kleine gemeente van Filippi bemoedigen. Centraal staat in de brief aan de Filippenzen de vreugde van het geloof in Christus. Zelfs de grenzen tussen leven en dood worden daardoor gerelativeerd.¹⁰ Dat moeten de mensen in Filippi weten.¹¹ Ontspannen meldt de apostel dat hij eigenlijk liever zou sterven om bij Christus te zijn, maar ook het leven omarmt om zo veel te kunnen blijven betekenen voor de Filippenzen.

⁶ Bij Nieuwe Testament kregen wij van dr. Joop Smit te lezen: Plett, H.F., *Einführung in die Rhetorische Textanalyse* (Hamburg 1979). Stijlfiguren als paradox, hyperbool en het rijke gebruik van beeldspraak en (OT) voorbeelden zijn in het werk van Paulus gemakkelijk herkenbaar. Ik heb toen de brief van Paulus aan de Filippenzen helemaal retorisch geanalyseerd.

⁷ Fitzgerald, J.T., 'Philippians, Epistle to the' in: Freedman, D.N. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, V, O-Sh, New York/London 1992, 318-326.

⁸ In een strak gecomponeerd retorisch betoog zijn vijf stappen herkenbaar: Groet (salutatio); Winnen van genegenheid (captatio benevolentiae); mededelingen (narratio); oproep (petitio) en samenvattend afscheid (peroratio). Plett, *Einführung in die Rhetorische Textanalyse* (Hamburg 1979).

⁹ Handelingen 16.

¹⁰ Grollenberg, *Die moeilijke Paulus*, Baarn 1978, 82-87.

¹¹ Vgl. Meijer, F., *Paulus. Een leven tussen Jeruzalem en Rome*, Amsterdam 2021, 147-151. Dit boek biedt de visie van een historicus op Paulus.

Wonderlijk om te bedenken dat Paulus zelf nooit heeft geweten dat zijn teksten in zoets als het Nieuwe Testament zijn terechtgekomen.¹²

Qua stijl is Paulus echt een 'redenaar' die gebruik maakt van een bepaalde Romeins retorische stijl. Het is gerechtvaardigd zijn woorden contextueel te lezen, in de setting van een Jood in de Hellenistisch antieke wereld die in Christus de missionaire gestalte van het jodendom heeft ontdekt. Het zijn de kiempjes van een groot geestelijk netwerk dat de wereld zal veranderen. Nergens in de ons bekende brieven vergelijkt Paulus zichzelf met de profeet Jona. Maar het gebed van de ongehoorzame profeet in de buik van de vis had Paulus kunnen bidden. Het verhaal van de weigerachtige Jona is het verhaal van een naar binnen gekeerd zelfgenoegzaam geloof. Israël heeft zichzelf in Jona een lachspiegel voorgehouden, een gelijkenis. De Jood Paulus wil de gehoorzame profeet zijn, die de sprong waagt en die zich door God laat sturen naar mensen in vreemde culturen. Paulus trekt de conclusie uit het getuigenis van Jezus. Zijn leven en dood dagen hem uit. Een Godsgeloof dat ertoe doet neemt de hele wereld ter harte. Het keert zich binnenstebuiten. Gods inwoning onder de mensen wordt op inclusieve wijze beleefd. De tempel wordt een geestelijk symbool van inwoning Gods, herkenbaar in gastvrijheid en naastenliefde. Maar dat is niet zonder risico als het gaat om je identiteit. Jona wordt uitgekotst op een vreemd strand, dat is een vreemde kust van een vreemde cultuur.

Ik denk dat het onvermijdelijk was dat bij de tweede en derde generatie van de leerlingen van Jezus, het fluïde, het vloeibare karakter van het over te dragen gedachtegoed van de prediking van het Koninkrijk Gods, werd vastgelegd en zodoende enigszins dogmatisch 'versteend' werd doorgegeven.¹³ Ik zie Paulus in dit proces als een belangrijk doorgeefluik van een geestelijke erfenis dat we moeten blijven respecteren, onderzoeken en kritisch bevragen, maar nooit op een voetstuk moeten zetten. Wij hoeven Paulus niet na te praten, maar zijn wel steeds met hem in gesprek gaan vanwege een gemeenschappelijke fascinatie met de omgang van Jezus met God.

Ik zie Paulus als een Jood die trachtte de universele betekenis van Christus vast te leggen voor de nieuwe Joods-christelijke kerk.¹⁴ Paulus relativiseren is vandaag onontkoombaar, napraten niet wenselijk, maar negeren onverstandig en een gemiste kans. Paulus blijft een van de belangrijkste exponenten van de vroege kerk en daarmee de moeite waard. Hij hoort bij de volgelingen van Jezus die werden gebracht waar zij zelf, net als Petrus, niet wilden zijn.¹⁵ Gevangen omwille van Christus, wordt Paulus een instrument tot verkondiging van het Koninkrijk van God. Zo heeft de apostel dit zelf zeker beleefd. Wat kunnen wij, die geobsedeerd zijn met ons gemak en ons genot, daarvan leren? Wij worden uitgenodigd zonder angst vragen te stellen. Wij worden uitgedaagd onbekende wegen te gaan. Wij worden aangemoedigd vrijmoedig en met vreugde te vertrouwen op het Godsgeheim. Ons wordt eenvoudigweg gevraagd Christus na te volgen. Wij zijn kostbare kinderen Gods, bestemd om ons te verblijden in de boodschap van het evangelie en een levende geloofsgemeenschap te zijn, zelfs in onze tijd. Amen.

¹² Dat gebeurt niet eerder dan honderd jaar later.

¹³ Ik moet daarbij aan de socioloog Max Weber (1864-1920) denken en zijn visie op, wat hij noemt, de *routinisering of rationalisering of traditionalisering* van het charisma. Zijns inziens is het onvermijdelijk dat er op een charismatische fase een fase van vastleggen en organiseren van structuren volgt, om de erfenis veilig te stellen en overdraagbaar te maken. Jezus en het christendom zijn daar een typisch voorbeeld van. Paulus is een voorbeeld van een leerling van de derde generatie die gaat bouwen met de brokstukken van de nalatenschap van een charismaticus. Vgl. Berger, P.L. en B. Berger, *Sociologie. Een biografische opzet*, Baarn 1972, 58-65.

¹⁴ Vgl. Flavius Josephus (37-100), een Joodse tijdgenoot die net als Paulus in een universeel perspectief staat, nl. dat van het Romeinse Rijk, en een verzoening van het Jodendom met de buitenwereld nastreefde.

¹⁵ Johannes 21,18.

Uitzending en zegen

Laten we nooit vergeten dat we leven als navolgers van Christus.

Het is niet ons perfectionisme, het zijn niet onze grote plannen, het is niet ons succes, dat van ons een levende, leesbare brief van Christus maakt. Gods liefdevolle aandacht voor mensen mag blijken in onze daden, ons omzien naar elkaar.

De genade van Christus,
de liefde van God,
de verbondenheid met de heilige Geest,
is met jullie allen.

